

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türk Diplomatik Arşivinde Bulunan Sovyet Ticaret Mümessilliğine İlişkin Belgeler ve Değerlendirmeleri

Documents and Evaluations Regarding the Soviet Trade Representation in the Turkish Diplomatic Archives

Arif Selçuk KISA

Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
selcukkisa209@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-7866-4788

Öz: Türk-Rus ilişkileri yüzyıllardır devam etmekte olup süreç ne şekilde devam ederse etsin iki ülke arasındaki ticaret çoğu zaman sürdürülmeye çalışılmıştır. Değişen dünya ile iktisadi ve siyasi farklılıklar da yeni birtakım oluşumları tetiklemiştir. Bu çerçevede yönetim sistemleri değişmiş ve neticede devletler arasındaki ilişkilerin yeni bir düzeye gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Değişen rejimler ve yönetim mekanizmaları sonucunda ekonomik ilişkilerde de farklı girişimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu girişimlerden birisi de Sovyet Rusya tarafından kullanılan ticari mümessillik kurumu olmuştur. Bu çerçevede ikili anlaşmalara dayanarak iki ülkenin de şartları dahilinde ve önceden belirlenen şehirlerde ticari mümessillikler kurulmuştur. Bu mümessillikler ile ilgili Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı birimlerinde evraklar mevcuttur. Bu kapsamda ticaret mümessillikleri ve bunlarla alakalı, Türk Diplomatik Arşivi'nin sunduğu evraklar ve yazışmalar, konuları bakımından kronolojik şekilde sıralanarak aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret mümessillikleri, iktisat, Rusya, Türkiye, Sovyet.

Abstract: Turkish-Russian relations have been continuing for centuries, and no matter how the process continues, trade between the two countries has often been tried to be maintained. The changing world and economic and political differences have triggered some new formations. In this context, management systems have changed and as a result, it has become inevitable for relations between states to reach a new level. As a result of changing regimes and management mechanisms, it is seen that different initiatives have emerged in economic relations. One of these initiatives was the commercial agency institution used by Soviet Russia. In this context, commercial representation offices have been established in pre-determined cities within the conditions of both countries, based on bilateral agreements. There are documents regarding these agencies in different units of the Republic of Turkey. In this context, trade representatives and related documents and correspondence submitted by the Turkish Diplomatic Archive are listed chronologically in terms of their subjects.

Keywords: Trade representatives, economics, Russia, Türkiye, Soviet.

GİRİŞ

Türk kuvvetlerinin Yunan işgalini sona erdirmesinden ve ülkede iç güvenliğin tesisinden sonra öncelikli olarak ele alınan konulardan birisi de ekonomi olmuştur. Bu konuda ilk olarak ve ülkenin de en önemli iktisadi eksikliklerinden olan sanayi faaliyetleri değerlendirilmiş ve sorunun çözümü için

Geliş Tarihi:19.08.2024

Kabul Tarihi:15.10.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Kısa, A. S. (2024). Türk diplomatik arşivinde bulunan Sovyet ticaret mümessilliğine ilişkin belgeler ve değerlendirmeleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1617-1631. Doi: 10.33437/ksusbd.1535633

çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Zira Türkiye ekonomisinin büyük oranda ithalata dayanması yeni kadroları oldukça rahatsız etmiştir(Tezel, 2020: 172). Rus tarafında ise 1917'de Petrograd'da meydana gelen ve hızlı bir şekilde tüm Rus İmparatorluğu'nda yayılan ihtilal etkileri, Türk-Rus ilişkilerinde de önemli değişimlere neden olmuştur(Kurat, 2011: 317). İki taraf arasındaki durumun ne olacağı hakkında 5-18 Aralık 1917 tarihlerinde o gün Rus işgali altında bulunan Erzincan şehrinde bir mütareke için toplanılmış, kısa sürede 14 maddeden oluşan bir mütareke imzalanmış ve bu suretle de Türk-Rus savaşı son bulmuştur(Kurat, 2011: 332-334).

Sovyet Rusya cephesinde ise yaşanan iç savaş sonrasında iktidarı ele almış olan yeni yönetim, Türkiye Cumhuriyeti ile arasındaki ilişkilerin gelişmesini hedeflemiş ayrıca Sovyet Rusya'nın yeni yönetim anlayışına göre planlanan ticaret hayatı, ülkenin iktisadi tüm girişimlerini merkezi bir yönetimin planlaması ve yürütmesine göre şekillendirmiştir. Bu durumun dış ticaret hayatına da entegre edilebilmesi amacıyla Sovyet Rusya sınırları dışında Sovyet Ticari Mümessilliklerinin kurulması düşünülmüştür. Bu çerçevede Sovyet Rusya'nın Türkiye'de görevlendirdiği Semyon Aralov gibi diplomatlar, siyasi ilişkilerin yanında ticari faaliyetlerin geliştirilmesi için de çalışmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde Sovyet Ticari Ofislerinin kurulması gündeme gelmiş ve Karadeniz liman şehirleri de dahil olmak üzere bu organizasyonun tesisi hakkında girişimlerde bulunulmuştur. Başlangıçta iki ülke menfaatine uygun ilerleyen ilişkiler, bir süre sonra Sovyet Rusya'nın Türkiye dış ticareti üzerinde daha baskın bir politika izlemek istediği düşünülerek Türkiye tarafından engellenmeye başlamıştır. 1923'ün ikinci yarısı itibariyle Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki ticaret durma noktasına gelmiş, neticede Aralov'un geri çağırılarak yerine Yakov Surits'in elçi olarak gönderilmesiyle yeni bir döneme girilmiştir (Bilgiç, 2024).

1922'de Sovyet temsilcilerinin getirdiği bir mektupta Trabzon'dan itibaren, İnebolu, Zonguldak gibi elverişli noktalarda Sovyetlerin ticari ofisler açmak suretiyle bu noktalardan petrol ve benzeri ürünlerin satışı yanında otomobil vasıtasıyla taşımacılık faaliyetlerinde bulunulması hakkındaki talepleri dile getirilmiştir(Bilgiç, 2019:30). Sovyet yönetimi ve Türkiye arasında bir ticari anlaşmaya varılması için yapılması planlanan gelişmeler ise Kars Anlaşması'ndan sonra başlamıştır. Ankara'da yapılması planlanan görüşmeler ve anlaşma için ana girişimler ise 1922 Şubat ayında tasarlanmıştır(Bilgiç, 2019:31). Ancak diplomatik yollarla ticari faaliyetlerin yürütülemeyeceğini anlayan Sovyet temsilciler bunun üzerine farklı girişimlerde bulunmuşlar, Arcos adında bir şirket aracılığı ile düzenlenen yeni ticari girişimler kısa sürede olumlu gelişmeler göstermiştir. 1924'de İstanbul'da Russotürk isminde ikinci bir şirketin kurulmasıyla iktisadi faaliyetler hız kazanmıştır(Bilgiç, 2024).

Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'nın 5 Ocak 1925'te Sovyet ticari faaliyetlerini yürüten Arcos ve Russotürk şirketlerine yaptığı bildirim ile iki ülke arasındaki iktisadi hayat yeni bir döneme girmiştir. Buna göre Türkiye ile ticari anlaşması olmayan devletlerin gümrük tarifelerinde yükseltme yapıldığı adı geçen şirketlere bildirilmiş ve iki ülke arasındaki iktisadi ilişkiler yeniden hız kazanmıştır. Ayrıca Sovyet Rusya ile Türkiye arasında *Lisanssız Mal İthalatı* imkanı sağlanmış ve bu durum 1927'de yapılacak ticaret anlaşmasına kadar sürmüştür. Lisanssız mal ithalatı ile birçok Sovyet ve Türk ürünü düşük gümrük masrafları ve lisans uygulamalarından muaf olarak iki ülke pazarlarında kendilerine alıcı bulabilmiştir(Bilgiç, 2024).

İki ülke arasındaki ticari ilişkiler bir müddet bireysel girişimciler ve konsolosluklar aracılığı ile yürütülmeye çalışılmışsa da bu durum iktisadi anlamda aksaklıklara yol açmıştır. Yaşanan sorunların çözümü için Sovyet Rusya ve Türkiye arasında 11 Mart 1927'de Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmada yer alan 11'inci madde Ticari Mümessillikler konusunu kapsamaktadır. Buna göre "SSCB'nin, merkezi Ankara'da bulunan, Türkiye'deki Ticaret Mümessilliği, Türkiye'deki SSCB Sefaretinin tamamen bir kısmını teşkil eder. Ticaret Mümessilli ve iki yardımcısı, sefaret mensubu sayılarak, kişisel masuniyetten ve diplomatlara tanınan yetki ve ayrıcalıklardan yararlanırlar." maddesi ile mümessilliklerin yapısı belirlenmiştir. Aynı anlaşmanın 15. maddesinde de İstanbul, Trabzon, İzmir, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir'de ticari mümessilliklerin açılacağı belirtilmiştir. (Oran, 2023: 670-671). İmzalanan anlaşma yine de Sovyetler ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerdeki aksaklıkları tam olarak düzeltememiş, iki ülke arasındaki ticaret devam etmişse de bazı ürünlerin alışverişinde sorunlar yaşanmıştır. Bu konuda genel anlaşma hükümleri dışında birtakım münferit müdahalelerin de etkili olduğu görülmüştür(Korhan, 2012:96).

II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde genelde stabil ilerlemiş olan Türk-Sovyet ilişkileri savaşla birlikte Sovyetlerin Türkiye ile alakalı politikalarındaki değişikliklerin de gün yüzüne çıkması ile farklı bir düzeye evrilmiştir. Sovyet tarafının savaş nedeniyle ya da daha dar bir çerçevede özellikle Boğazların idaresinde birtakım tasarıları olduğu hem savaşın ilk zamanlarında hem de ilerleyen yıllarda Türkiye üzerinde bir baskı unsuru olmuştur. Özellikle Nazi yönetiminin Türkiye sınırlarına kadar gelmesi ve ayrıca 1941 Haziran'ında Rusya'ya saldırması Türkiye'yi de oldukça hassas bir siyaset izlemek durumunda bırakmıştır. Almanların Rusya'da bekledikleri başarıya ulaşamamaları ve büyük kayıplar vermeleri Türkiye üzerindeki Alman tehdidini bir miktar hafifletmiş olsa da bu sefer de Türkiye'nin İngiltere ve Sovyetler ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Sovyetler için Boğazların hayati öneme sahip bir geçiş yolu olması ise yine bu devletin Türkiye'yi Boğazların kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabilmesi amacıyla savaşa sokmaya çalışmasına sebep olmuştur. Ancak bu esnada Hitler yönetiminin Alman-Sovyet Paketi çerçevesinde Sovyet yönetiminin Türkiye üzerindeki planlarını aktaran bilgileri Türkiye'ye sunması neticesinde Ankara bu durumdan oldukça tedirgin olmuştur. Bu ve benzeri nedenlerden ötürü Ankara yönetimi artık yeni bir dış ittifak arayışına girmek durumunda kalmış ve rotasını büyük ölçüde Batı'ya, çoğunlukla da Amerika'ya yöneltmiştir (Tezel, 2020: 263).

MÜMESSİLLİKLER

Mümessillikler konusunda Aralov'un aktardığı üzere İsmet Paşa Lozan'a gitmeden önce Sovyet Elçiliği'ne gitmiş ve Türkiye'de dış ticaret temsilcilikleri kurulması konusunda uzlaşmacı bir tutum içinde bulduklarını belirtmiştir. Tabi ki bu konuda Türk tarafının da mütekabiliyet esasları doğrultusunda Rusya'da ticaret yapan Türk tüccarları için de benzer beklentiler içinde olduğu aktarılmıştır. Ayrıca Aralov bu noktada İsmet Paşa'nın bu temsilcilik konusunu iyi bir şekilde anladığını ve Sovyetler ile başlayan olumlu ticari havanın sürmesi için konunun hassasiyetinin farkında olduğunu, ancak Rauf Bey'in İsmet Paşa ile aynı görüşleri paylaşmadığını düşündüğünü de aktarmıştır (Aralov, 2019: 171-172).

Mümessilliklerin Kuruluşu İle İlgili Belgeler

Ticari Mümessillikler'in kurulması ile alakalı ana dayanak ve anlaşma Türk-Rus Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'dır. Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavirliği tarafından kaleme alınan ve 15 Ocak 1929 tarihli belgede bu anlaşmaya dayalı mümessilliklerin nerelerde kurulabileceği hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Bu belgeye göre Rus Ticaret Mümessilliği'nin nerelerde şube açabileceği Türk-Rus Ticaret ve Seyrisefain Anlaşmasının 15'inci maddesi ile belirlenmiş ve ne şart ile yeni şubeler kurulabileceği de maddenin son fıkrasında açıklanmıştır. (TDA, 571-34802/137232-12).

Türkiye ve Sovyetler arasında yapılan anlaşmalar gereği Sovyetlerin Türkiye sınırları dahilinde ticari mümessillikler açabileceği gibi aynı zamanda Türkiye'nin de Sovyetler sınırları içerisinde ticari mümessillikler kurabileceği belirtilmiştir. Zira Hariciye Vekaleti'nin Moskova Büyükelçiliği'ne gönderdiği 15 Şubat 1938 tarihli belgede Ticaret Anlaşmamızın 16'ıncı maddesine uygun olarak Moskova'da bir ticaret mümessilliği oluşturulmasına ve bunun bir muavininin de Odessa'da bulunmasına karar verilmiştir. Odessa Konsolosluğu'nun bina ve eşyasının olduğu gibi muhafaza edilerek bu temsilci muavinine tahsisi uygun görülmüştür. Bu durum Sovyet Hükümetine bildirilerek anlaşma yazı ile belirtilmiştir (TDA, 571-35451/139430-53).

Mütekabiliyet esasına göre kurulacak mümessillikler konusunda Türkiye de Moskova ve Odessa'da mümessillikler kurmayı planlamıştır. Buna göre 16 Mart 1938 tarihli Hariciye Vekaleti Ticaret Şube Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaleti'ne sunduğu belgede Konsoloslukların kaldırılması ile meydana gelen son durum üzerine Hükümetin Moskova'ya bir ticaret mümessili ve Odessa'ya da bir ticaret mümessil muavini veya ajan tayini için Sovyet Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunduğu, meşru hükümetin de prensip bakımından Odessa'da böyle bir memuriyet kurulmasına engel bulunmadığını bildirmiştir (TDA, 571-35451/139430-64). Bu sayede Moskova ve Odessa'da Türkiye'nin bir mümessil ve mümessil muavini bulundurabilmesi, Türk tarafının da anlaşma hükümleri doğrultusunda mümessillik açabileceği belirtilmiştir.

Hariciye Vekaleti Ticaret-İktisat İşleri Dairesi Şefliği'nin Kars Vilayeti'ne gönderdiği ve 31 Mart 1938 tarihli belgede Kars'ta mevcut Sovyet Konsolosluğu'nun kaldırılmasıyla boş kalan binaya Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin geçmesine Vilayet tarafından engel çıkarılmakta olduğu belirtilmiş ve bu

durumun Sovyet Sefareti'nin bir yazısından anlaşıldığı aktarılmıştır. Belgenin devamında da 31 Mayıs'ta kontratı sona erecek olan bu binanın bu tarihten itibaren konsolosluktan Ticaret Mümessilliği'ne geçmesine engel olunmaması ve anılan tarihin sonunda durumun yeniden tetkik edilmek üzere gerekli görüldüğünde mümessilliğin geçebileceği uygun bir binanın mevcut olup olmadığının şimdiden gizlice tespiti ve neticenin vekaletle bildirilmesi istenmiştir(TDA, 571-35451/139430-61). Evrakın özet kısmında da Kars'ta bir Sovyet Ticaret Mümessilliği bulunması İktisat Vekaleti'nin yazısına nazaran ülke menfaati için gerekli görülmüş ayrıca buna izin vermenin de bir mecburiyet olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu itibarla Ruslara çıkarılacak engellerin haklı şikayetlere neden olabileceği de aktarılarak bu suretle Türkiye'nin Sovyetler ile arasındaki anlaşmaya binaen mevcut şartlar dahilinde Sovyet Ticaret Mümessillikleri yapılanmalarına engel olmayıp ve hatta alternatif olanaklar da sunulabilmek suretiyle yardımcı olunması istenmiştir.

14 Nisan 1938 tarihli ve Hariciye Vekaleti Ticaret Müdürlüğü'nden Kars Valiliği'ne gönderilen bir başka belgede de Sovyet Ticaret Mümessilliği için uygun bir binanın araştırılması ve neticesinin yazılı bildirilmesi rica edilmiştir(TDA, 571-35451/139430-43).

16 Nisan 1938 tarihli Dahiliye Vekaleti ve İktisat Vekaletlerine ve Kars Vilayeti'ne gönderilen diğer bir evrakta ise Sovyet Büyükelçiliği'nin adı geçen vekaletlere gönderdiği bir notada Türk-Sovyet Ticaret Anlaşmasının 15'inci maddesine istinaden Kars'ta Ticaret Mümessilliği şubesi açmış oldukları bildirilmiştir(TDA, 571-35451/139430-38).

Mümessilliklerin Açılacağı Yerler, Kısıt ve Yetkileri Hakkındaki Belgeler

Türkiye'de kurulacak Sovyet Ticaret Mümessillikleri hakkında önemli bir konu da mümessilliklerin açılacağı yerler ve konsolosların alacakları kararlar hakkındaki kısıt ve yetkileridir. Konuyla alakalı Ticari Mümessillikler ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri düzenleyen ve Erzurum'da bir mümessillik kurulması hakkındaki 15 Ocak 1929 tarihli belgede Ticaret Mümessilliği'nin Türkiye'de gerçekleştireceği işlemler ile bunların ekonomik sonuçlarının Türk kanunlarına tabi olduğunu ve anlaşmada açıkça söylenen yerlerden hariç şube kurulamayacağını, ancak yine de son kararın Vekalet'e bırakıldığı belirtilmiştir(TDA, 571-34802/137232-11).

12 Şubat 1929 tarihli belgede Sovyet Ticaret Mümessillikleri'nin nerelerde şubeler açabileceği, Türk-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşmasının 15'inci maddesi ile kesin olarak belirtilmiş ve ne şartla yeni şubeler kurulabileceği de adı geçen maddenin son fıkrasında açıklanmıştır(TDA, 571-34802/137232-10). Ayrıca bir Türk ile Rus Ticaret Mümessilliği arasında mevcut herhangi bir sözleşmeden ortaya çıkacak ihtilafın düzeltilmesi için Rus Konsolosu'nun taraflarca evvelden hakim tayin edilmesi konusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılmış böyle bir hakeme başvurma ve buna dayanarak verilmiş bir kesin karar her ne kadar Türk kanunlarının ve mahkemelerinin nüfuz ve gözetimi altına alınması zorunlu ise de, Türk vatandaşı bir kimseyle bir yabancı arasında mevcut ve o memleket kanun ve mahkemelerine tabi olması açık bir anlaşmadan dolayı yaşanacak ihtilafların, adı geçen yabancının tabi olduğu devlet konsolosunun, tarafların rızası üzerine hakem sıfatıyla harekete yetkili hakemliği hukuki mahiyeti itibarıyla devletin haksız olduğu görülen bir iş olarak belirtilmiştir. Ayrıca konsolosların mahalli hakkı olmayan işleri hiçbir şekilde ihlal etmemeleri ve milletlerin kendi aralarındaki kurallarından dolayı, hukuken ehliyeti haiz olmayan bir şahsa hakemlik verilemeyeceği gibi ehliyetsiz bir hakemin kararı da, hükümsüz olacağından bu gibi anlaşmazlıklardan doğan kuralların ve onlara istinat edecek kararların Türk Mahkemelerince yok hükmünde addedilmesi gerektiği aktarılmıştır(TDA, 571-34802/137232-10).

Mümessilliklerin açılacağı şehirler hakkındaki 21 Haziran 1930 tarihli ve Hariciye Vekaleti tarafından Dahiliye Vekaleti'ne gönderilen belgede Sovyetlerle yapılan Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın 15'inci maddesine göre Türkiye'de Ticaret Mümessilliği tarafından İstanbul, İzmir, Trabzon, Erzurum, Konya veya Eskişehir'de şubeler açılabilmesi yazılmış olup bunların haricinde yeni şubeler kurulması için Sovyet Hükümeti ile hiçbir anlaşmanın yapılmadığı aktarılmıştır(TDA, 571-36007/142277-26).

Hariciye Vekaleti Ticaret-İktisat İşleri Dairesi Şefliği tarafından 25 Mart 1938 tarihinde düzenlenen ve 22 Mart 1938 tarihli yazının cevabı olan, Moskova Büyükelçiliği'ne Türkçe ve Fransızca kaleme alınarak gönderilen evrakta Maslahatgüzara hitaben iki ülke arasında 8 Ekim 1937 tarihindeki

Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması'nın 15'inci maddesi uyarınca SSCB'nin ticari temsilciliklerinin İstanbul ve Kars olmak üzere iki şehirle sınırlı olduğu belirtilmiştir(TDA, 571-35451/139430-49).

Açılacak mümessillikler ile ilgili Dahiliye Vekaleti'ne 20 Mart 1942'de gönderilen bir belgede de yine mümessilliklerin kurulacağı yerler hakkında bilgilendirme yapıldığı görülmektedir. Buna göre Emniyet Umum Müdürlüğü'nden alınan 12 Mart 1942 tarihli ve 09723 numaralı yazıları cevaben 8 Birinci teşrin 1937 tarihli Türkiye-Sovyet Ticaret Anlaşması'nın 15'inci maddesi ile Sovyetlere İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Kars, Konya veya Eskişehir'de ticaret mümessilliği şubesi açma hakkı tanınmış olmakla beraber 31 Mart 1938 tarihinde Moskova'da kararlaştırılmış 3464 numaralı kanunla tasdik edilmiş bulunan notalarla bu hakkın yalnız İstanbul ve Kars şehirleri ile kısıtlandığı belirtilmiştir(TDA, 571-35308/138826-2).

Mümessillik Binalarının Seçimleri Hakkındaki Belgeler

Ticaret Mümessilliklerinin kuruluşunu ilgilendiren bir diğer mesele de kurulacağı yerlerdeki bina seçimleri olmuştur. Sovyet yönetimi önceden kullanılan bazı Sovyet binalarının bu yeni yapılanma için de kullanılması yönünde karar almışlardır. Konu hakkında 18 Kanunusani 1936 tarihli ve Hariciye Vekaleti'nin İstanbul İlbaşlığı'na gönderdiği surette Kars'ta mevcut Sovyet Konsolosluğu'nun kaldırılmasıyla boş kalan binaya Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin geçmesine kendi taraflarından bir engel çıkarılmamakta olduğu Sovyet Sefareti'nin bir yazısından anlaşılmıştır(TDA, 571-35556/139858-5), ayrıca yine aynı belgede Kars'ta bir Sovyet Ticaret Mümessilliği bulunması İktisat Vekaleti'nin yazısına nazaran ülke menfaatleri için gerekli görüldüğü gibi buna uymanın da Türkiye için bir mecburiyet olduğu belirtilmiştir(TDA, 571-35556/139858-5). Yazının devamında da bu itibarla Ruslara çıkarılacak engellemelerin haklı şikayetlere yol açabileceği aktarılmıştır(TDA, 571-35556/139858-5).

Ancak bu konudaki bir diğer belgede de İstihbarat Şubesi ifadesiyle alınan 1 Mart 1938 tarihli ve 56028 sayılı tezkerelerinde Sovyetlerin Kars Vilayetinde kapanan konsoloslukları yerine bir ticaret mümessilliği kurmak niyetinde bulduklarının Dahiliye Vekaleti'nin bu konudaki yazısından anlaşılmakla beraber bu niyetin ortaya çıkmasına meydan verilmemesi buyurulmuştur(TDA, 571-35451/139430-65).

16 Mart 1938 tarihli Hariciye Vekaleti Ticaret Şubesi Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği yazıda Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin Kars'ta bir şube açması hakkında 8 Teşrinievvel 1937 tarihinden beri geçici olarak kurulmuş olan Türkiye-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın 15'inci maddesiyle bahsedilen hak ve yetkilerinin doğal bir sonucu olan bu meselenin Kars'taki Konsolosluğu'nun kaldırılması konusu ile hiçbir alakasının mevcut olmadığı belirtilmiştir. Gerçekten 8 Teşrinievvel 1937 tarihli adı geçen anlaşmanın anılan maddesinde Sovyet Ticaret Mümessilliği'nce şube açmak yetkisi verilen şehirler arasında Kars şehrinin de mevcut bulunduğu ve yeni anlaşma hükmünün kaldırılmış anlaşma hükmüne bu bakımdan muhalefet arz ettiği görülmektedir. Kavuşmaya vesile olan feshedilmiş anlaşmada Erzurum mevcut iken yeni anlaşmada bunun kaldırılarak yerine Kars şehrinin konulmuş olduğu aktarılmıştır. 1931'den beri Erzurum'da yabancı konsolosluklarının kurulmasına izin verilmediği halde Kars'ta faaliyet gösteren bir Sovyet Konsolosluğu'nun mevcut bulunması hayvan ticaretinin çok yoğun olduğu bu şehrin Erzurum'a nazaran, hayvan ihracatının yapıldığı sınır mıntikasına ve kapılarına daha yakın bulunması ve Ticari Birlikler teşkiline bağlı 3018 sayılı kanuna uygun olarak Doğu vilayetlerimizde iktisadi menfaatlerimiz bakımından, Kars'ta kurulmasının İktisat Vekaleti'nce gerekli görülmesi gibi sebeplerden ileri gelmiştir(TDA, 571-35451/139430-64).

Hariciye Vekaleti Ticaret ve İktisat Müdürlüğü tarafından 18 Mart 1938 tarihinde kaleme alınan belgede de Sovyet Sefareti'nin Vekalet'e ilettiği bir nota için Kars'ta kapanan Sovyet Konsolosluğu binasının bina kılığı dolayısıyla Ticaret Mümessilliği ajanlarına devredilmesini arzu ettikleri bildirilmiş ve bu hususta Kars makamları tarafından kendilerine kolaylık gösterilmesi istenmiştir(TDA, 571-35451/139430-63).

19 Nisan 1948 tarihli Hariciye Vekaleti Ticaret-İktisat İşleri Dairesi Şefliği'nden Kars Vilayeti'ne iletilen bir diğer belgede ise Sovyet Sefareti Kars Ticaret Mümessilliği'ne bulunduğu binayı üç gün içinde tahliye etmesi için tebligatta bulunduğu ve bina meselesi hususunda Adliye Vekaletince Kars Adliyesi'nin şimdilik bu binaya mahkeme tehiri zamanında mahallerine telgrafla emir verilmiştir.

Bundan dolayı iki ülkenin dostluk ilişkilerine zarar getirecek bu gibi hareketlerden kaçınılması ve taraflarından talimat verilmeye kadar yeni girişimlerde bulunulmaması istenmiştir(TDA, 571-35451/139430-36). Bu çerçevede Kars'ta Sovyetler ile anlaşma dahilinde yapılacak olan ticari faaliyetlerin yürütüleceği bina işlerinde Sovyet tarafına zorluk çıkarılmaması ve ilgili makamlardan habersiz herhangi bir girişimde bulunulmaması istenmiştir.

Ticaret Mümessilliklerinin Vergi Konuları Hakkındaki Belgeler

Mümessillik binalarının Türk vergi sistemindeki konumun ne olacağı ve vergilendirme sürecinin nasıl işleyeceği de belgelerde yer almıştır. 06 Ekim 1932 tarih ve 8819 numaralı tezkereye cevap olarak Hariciye Vekaleti'nce hazırlanıp Maliye Vekaleti'ne 7 Şubat 1934'de sunulan belgede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Türkiye'de bulunan ticaret mümessilliğinin işlerini yürüttükleri binalara bina vergisi tarh edilmesinin gerekli olup olmadığı hakkında hukuk müşavirliği, iki memleket arasında önceden yapılmış olan 11 Mart 1927 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın dikkate alındığını belirtmiştir. Halbuki o anlaşma yerine 16 Mart 1931 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması geçerli olmuştur. SSCB'nin Türkiye'deki ticaret mümessilliği aynı birliğin memleketimizdeki sefaretinin bir tamamlayıcısı olmak üzere kabul olunduktan sonra bu esasın sınır ve istisnaları da belirtilmiştir. Sayısı sınırlı olmayan mümessillik memurlarından yalnız mümessil ile iki muavininin sefaret heyetlerine mahsus hak, muafiyet ve imtiyazlardan yararlanabilecekleri aktarılmıştır. Ayrıca çeşitli şehir ve kasabalarda da şube açabilecek olan bu mümessilliğin ancak Ankara'da ve İstanbul'daki binalarının sefaret binalarına ait hak, muafiyet ve imtiyazlardan faydalanabileceği, bunun yanında mümessilliğin Türkiye'de icra ettiği hukuki muamelelerin neticeleri ve tabi olacağı kanunların sınırları ve istisnaları da ilaveten kaydedilmiştir. Açıklamaya göre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ülkemizdeki ticaret mümessilliğinin Ankara'da ve İstanbul'da belirlenmiş vazifelerini gerçekleştirmek için gerekli ve kendilerine tahsis edilmiş olan binalarda kiracı olmadıkları ve bu binaların mülkiyetinin Sovyet Devleti'ne ait olduğu halde kanunen bina vergisine tabi tutulamayacağı belirtilmiştir(TDA, 571-35554/139939-1). Bu çerçevede görülmektedir ki Ankara ve İstanbul'da bulunan mümessillik binaları bina vergisinden muaf tutulmuşlardır.

12 Haziran 1933'de (TDA, 571-35554/139939-4) Encüme tekrar gündeme gelen bu durum, 11 Aralık 1933 tarihli Hariciye Vekaleti Hariciye Encümeni'ne ait belgede yer almıştır. Buna göre Sovyet Ticaret Mümessilliği binalarından bina vergisi alınıp alınmayacağı meselesinin 4 Ocak 1933 tarihinde Encüme tetkik edilerek Sovyet Ticaret Mümessilliği'ne ait binaların vergi hususunda sefaretnamelere kıyasla muamele görmelerine ve mülkiyeti Sovyet Hükümeti'ne ait resmi binaların mütekabiliyet şartı ile bina vergisinden muafiyetinin açık olup Sovyet Hükümeti'nin Tiflis'teki Konsoloslüğümüz üzerindeki haklarının da şeklen kabul edilerek mütekabiliyet şartını fiilen tahakkuk ettirdiği cihetle Sovyet Konsolosluğu ile bunların bir devamı olan ticaret mümessilliği binalarının da bina vergisinden muafiyetine karar verilmiştir. Ancak yine de Maliye Vekaleti'nin konu ile alakalı cevaplarındaki itirazlarından dolayı mesele tekrar Encüme görüşülmüştür. Ayrıntılı açıklamalara göre SSCB'nin ülkemizdeki ticaret mümessilliğinin Ankara'da ve İstanbul'da belirlenmiş vazifelerini gerçekleştirmek için gerekli olan binaların mülkiyetlerinde kiracı durumunda olmadıkları ve bu binaların mülkiyetinin de Rus devletine ait olduğu halde kanunen bina vergisine tabi tutulamayacağından Maliye Vekaleti Celilesi'ne bu çerçevede cevap yazılması istenmiştir(TDA,571-35554/19939-3).

Mümessillik Memurlarının Durumları Hakkındaki Belgeler

Belgelerde geçen bir diğer önemli konu da mümessilliklerde görevli personellerin Türkiye Cumhuriyeti makamlarınca tanınması ve bu kişilerin diplomatik durumları olmuştur. 2 Mart 1933 tarihli Hariciye Vekaleti Personel Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaleti'ne cevabında Sovyet Ticaret Mümessilliği'ne atanan M. Ivan'ın İstanbul'da vazife göreceği belirtilmiştir(TDA, 571-35521/139759/70). Bu çerçevede mümessillik çalışanlarının ve tayin olanların ilgili kurumlara haber verildiği görülmektedir.

Konu hakkındaki diğer bir örnekte de 16 Mart 1938 tarihli ve Hariciye Vekaleti'nden Dahiliye Vekaleti'ne gönderilen belgenin ilave kısmında kaleme alınan ve memurların vazifelerinin güçleştirilmekte olduğunun anlaşıldığı ifade edilen yazıda, iki dost devlet arasındaki bu gibi önemsiz durumların sorun olarak şekillenmesinin doğru olmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca Kars makamlarınca

Kars Sovyet Ticaret memurlarına engel çıkarılmaya devam edildiği takdirde oradaki şubenin kapatılmaya mecbur bırakılacağı ve bu durumun da Doğu vilayetlerimizin ticaretini felce uğratmaktan başka bir işe yaramayacağına işaret edilmiştir(TDA, 571-35451/139430-64).

27 Mayıs 1942 tarihli İstanbul ve Kars Vilayeti'ne Hariciye Vekaleti'nce gönderilen bir belgede de Sovyet Ticaret Mümessilliği'nde veya Konsolosluk'u'nda Golsman adında bir memur bulunup bulunmadığının ve eğer bu kişi var ise kimlik bilgilerinin acilen yazı ile bildirilmesi rica edilmiştir(TDA, 571-35655/140588-164). Bu belgede Sovyet Konsolosluk veya Ticaret Mümessillik çalışanlarının mevcut durumları ve vaziyetlerinin yakından takip edildiği görülmektedir.

11 Mart 1944 tarihli Hariciye Vekaleti Protokol Umum Müdürlüğü tarafından İstanbul Vilayeti Emniyet Müdürlüğü'ne gönderilen belgede ise Sovyet Büyükelçiliği Ticaret Mümessilliği memurlarından Vladimir Vassiliev ve ailesinin Türkiye'ye 13 Birinci Teşrin 1943 tarihinde gelecekleri ve 26 Birinci Teşrin 1943 tarihinde de vazifesine başlayacağı sefaretten bildirilmiş olmakla adı geçen kişi ve ailesine 3 Mart 1944 tarihinde 135 ve 136 sayılı iki ikinci sınıf hüviyet varakası verildiği belirtilmiştir(TDA, 571-35655/140588-65). Burada Sovyet Büyükelçiliği'nin, Ticaret Mümessilliği memurları hakkında Hariciye Vekaleti'ni bilgilendirmesinin yanı sıra yerel makamların da bu çalışmaları kayıt ve kimlik işlerini koordineli bir şekilde yürüttükleri görülmektedir.

SSCB Elçiliği'nin gönderdiği 31 Ekim 1944 tarihli bir diğer belgede de Türkiye Ticari Temsilci Yardımcılığı'na atanan Rıza Velibekov'un fotoğraflarıyla birlikte bildirilerek, kendisine diplomatik kartının verilmesini rica eden bir yazışma bulunmaktadır(TDA, 571-35546/139970-1). Burada dikkat edilmesi gereken husus ise diğer belgelerden de izlenebileceği üzere diplomatik kimlik ve kazanımların yalnızca İstanbul için geçerli olup, diğer belgelerde de belirtildiği gibi Kars Şubesi'nin bu durumdan etkilenmediğidir.

10 Nisan 1947 tarihli ve Milli Savunma Bakanlığı'na sunulan belgede ise Bakanlık mevcut kayıtlarına nazaran, Sovyetlerin Kars Ticaret Mümessilliği memurları arasında diploması muafiyetinden istifade eden kimsenin olmadığı aktarılmıştır(TDA, 571-34836/137531-25). Devamında Dokuzuncu Kor Komutanlığı yazısında bahsi geçen olay sonucu Sovyetlerin Kars Ticaret Mümessilliği memur ve müstahdemleri arasındaki mevcut mesele ile alakalı kimseler varsa, bunlar hakkında hiçbir şey yapılmaması, ilk iş olarak isimlerinin Bakanlığa bildirilmesi için gereken emirlerin verilmesi rica edilmiştir(TDA, 571-34836/137531-25).

Bir başka örnek de 6 Mayıs 1947 tarihli Dışişleri Bakanlığı Ticaret Dairesi Şube Müdürlüğü tarafından hazırlanan yazı olup, burada da Sovyet Büyükelçiliği'nden Bakanlığa verilen bir notada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti'nin memleketimizdeki Ticaret Mümessilliği'ne M. Serguei Sergueev'in tayin olunduğu bildirilmiştir(TDA, 571-35546/139961-4). Ayrıca yine Serguei Sergueev'in eşi Madame Olga Sergueev, oğlu Serguei ve kızı Viktoria'nın da gerekli kimlik kartlarının iletilmesi hakkındaki talimatların verilmesini rica edilmiştir(TDA, 571-35546/139961-5). Belgede de belirtildiği üzere yalnız görevli mümessillerin ve çalışanların değil, aynı zamanda aile fertlerinin de resmi durumları hakkında bilgilendirmeler yapıldığı görülmektedir.

Dışişleri Bakanlığı Protokol Umum Müdürlüğü tarafından Kars Valiliği'ne gönderilen 6 Ocak 1950 tarihli belgede Kars Ticaret Mümessilliği'ne gelen bir memurun kendisi ve eşi için kimlik belgelerinin durumları aktarılmıştır. Buna göre Kars'a Ticaret Mümessilliği memuru sıfatıyla gelen Nicolai Goussev ve eşi Elena'ya Bakanlık tarafından 2 Şubat 1949 tarihinde verilmiş olan 22 ve 23 sayılı kimlik belgelerinin Valilik tarafından verilecek kimlik belgeleri ile değiştirilmesinin gerekli olduğu belirtilmiş, ayrıca geri alınacak kimliklerin de Bakanlığa iadesi istenmiştir(TDA, 571-35970/142022-37).

Yine Ticaret Mümessillikleri memurlarının diplomatik durumları ile alakalı 29 Mart 1955 tarihli yazıya cevap olarak bildirilen ve Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin Kars Şubesi memurlarının diplomatik muafiyet ve imtiyazları hakkındaki durumları ile ilgili yazışmada, Ankara'da bulunan Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin Türkiye'deki Sovyet Büyükelçiliği'nin bir parçasını oluşturacağını, Ticaret Mümessilliği ile iki muavininin Büyükelçilik'in azası kabul edildiklerini ve herhangi bir engelleme endişesi taşımadan tanınan diğer imtiyazlardan istifade edebileceklerini bildirmiştir. Ancak devamında 8 Ekim 1937 tarihli anlaşmaya atıfta bulunarak adı geçen anlaşmanın 15'inci maddesindeki Ticaret Mümessilliği'nin Türkiye'de şubeler açabileceği şehirlerin belirtildiği, hülasa 31 Mart 1938 tarihinde karşılıklı

mektuplaşmalarla bu şubelerin yalnız İstanbul ve Kars'ta açılması hakkında anlaşmaya varılmış olduğu aktarılmış ve ne 8 Ekim 1937 tarihli anlaşmada ne de sonradan yapılan yazışmalarda, Kars Şubesinin herhangi bir muafiyet veya imtiyazdan istifade edeceğine dair bir kayıttan mevcut olmadığı söylenmiştir(TDA, 571-35970/142022-9).

Konu hakkındaki 3 Mayıs 1955 tarihli diğer bir belgede de memleketimizde bulunan Ticaret Mümessillikleri ile memurların diplomatik imtiyaz ve muafiyetlerine özel olan 10'uncu maddenin adı geçen Ankara Ticaret Mümessilliği'nin mümessili ile iki muavinine ve 11'inci maddede zikredilen Ankara'daki merkez mümessillik binası ile İstanbul'daki şubenin merkez binası için geçerli olup Kars Mümessilliği için ne faaliyet gösterdiği binasının ne de memurlarının böyle bir diplomatik ayrıcalıktan yararlanamayacaklarının açık olduğu aktarılmıştır(TDA, 571-35970/142022-10).

Ticareti Yapılan Ürünler Hakkındaki Belgeler

Sovyetler ile yapılacak ticaretin içeriği hakkındaki bilgiler cetvellerde ve şirketlerin ticari bültenlerinde yer almıştır. Ayrıca mümessilliklerin ticari faaliyetlere konu olan kalemlerdeki bilgi talepleri hakkında da yazışmalar yapılmıştır. Örneğin Hariciye Vekaleti Ticaret Şubesi Müdürlüğü tarafından İktisat Vekaleti'ne gönderilen belgede Ticaret Mümessilliği'nin talebi üzerine İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nca hazırlanmış olan yağ, tiftik ve buğday stokları ile ihracat miktarı ve piyasa durumu hakkında bilgi istenmiştir(TDA, 571-24759/107654-3). Cevaben 28.7.1937 gün ve 4295/2447 sayılı yazıya bağlı 12 parça cetvel İktisat Vekaleti'ne sunulmuş ve bunların ticari durumlarının Sovyet Ticaret Mümessilliği'ne verilmesinde bir mahsur olup olmadığı sorulmuştur. Bu kez alınan karşılıklı sözü geçen cetvelde yazılı stok, fiyat ve ihracata ilişkin rakamların, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ile İstanbul Ticaret Borsası tarafından muntazam ilan olduğu belirtilmiştir(TDA, 571-24759/107654-1). Yine aynı belgenin devamında 1936-1937 senelerinin ilk dönemlerine ait olan kısımdaki olayların yalnız rakamlarla tespit edilerek objektif kalınması ve fikirlerin belirlenmesinin yanında bu konu etrafında toplanan yayınların ve Türkofis'in Fransızca bültenlerinden bir nüshasının da bu işe yarayabileceği aktarılmıştır(TDA, 571-24759/107654-1).

Türkiye ve Sovyetler arasındaki ticaretin içeriği hakkındaki diğer bir belge de Hariciye Vekaleti Ticaret Şubesi Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği 16 Mart 1938 tarihli belgedir. Buna göre 1931 yılından beri Erzurum'da yabancı konsoloslukların tesisine müsaade edilmediği halde Kars'ta faaliyet gösteren bir Sovyet Konsolosluğu'nun bulunması, hayvan ticaretinin çok yoğun olduğu bu şehrin Erzurum'a nazaran hayvan ihracatının yapıldığı sınır kapılarına daha yakın bulunması ve ticari birliklerin kurulması 3018 sayılı Kanun'a dayanarak Doğu vilayetlerimizde teşkili istenilen hayvan ihracat birliğinin ülke menfaatleri doğrultusunda Kars'ta kurulmasının İktisat Vekaleti'nce uygun olduğu belirtilmiştir(TDA, 571-35451/139430-64).

Dışişleri Bakanlığı tarafından Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na gönderilen 15 Haziran 1950 tarihli belgeye ve İstanbul basınına yansıyan haberlere göre Sovyet Ticaret Mümessilliği İstanbul piyasasından tiftik ve palamut satın almak için girişimlerde bulunmuştur. Aynı zamanda basın Ticaret Mümessilliği'nin zamanında Sovyetler Birliği'nden satın alınan malzeme bedellerinden kalan alacaklarına karşılık şimdiki satın almaların önceki rakamlara yaklaşık olduğu belirtilmiştir. Sonrasında da her iki habere dair Bakanlıkların da resmi malumat varsa bunun bildirilmesi rica edilmiştir(TDA,571-35794/141282-8). Bu çerçevede Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin İstanbul piyasasında talep ettiği ürünlerden bahsedilmiş ve bu ticari faaliyetlerin finansal işleyişine dair birtakım örnekler aktarılmıştır.

Bireysel Ticari ve Finansal Konular Hakkındaki Belgeler

Belgelerde geçen bir diğer konu da bireysel ticari meseleler hakkındadır. Örneğin 31.12.1930 tarihli bir belgede mal transferinde yaşanan sorun hakkında Mustafa Bey isimli kişinin mallarının geçişine müsaade verilmemesinden bahsedilmiş ve bunun bir yanlış anlamadan ileri geldiği beyan edilmiştir. Diğer transit mallar gibi buna da vize verilmesinin Türkiye Ticaret Mümessilliğine tebliğ edildiği bildirilmiştir(TDA, 571-34801/137223-1).

15 Ocak 1929 tarihli bir diğer belgede faaliyete başlayan Erzurum Zakastork Ticaret Mümessilliği'nin Muş'ta Ali Azmi Efendi ile karşılıklı olarak bir Zakastork Umumi Acenteliği oluşturduğu

ifade edilmiştir. Ardından Karaköse Iğdır'da gaz ve benzin ürünlerine özel olarak Erzurum'da noterden onaylı olan bu anlaşmalarda en çok dikkati çeken konu anlaşmazlıklarda ortaya çıkabilecek ihtilafların değerlendirilmesinde Rus Konsolosu'nun hakem olarak taraflarca kabul edilmiş olmasıdır(TDA, 571-34802/137232-11). Ancak evrakın devamında Türkiye'de Cumhuriyet kanunlarının yürürlükte olduğu bir zamanda milli menfaatlere aykırı bu gibi kayıtlarla anlaşma birlikteliği veya karşıtlığı, anlaşmada acentelik ve satış şubeleri kurulmasına uygun kanun görülmediğinden yapılacak işlemlerin haber verilmesi istenmiştir(TDA, 571-34802/137232-11). Böylece durumun Türkiye Cumhuriyeti kanunları ve iktisadi bağımsızlığı hakkındaki nezaketi açıklanmıştır.

22 Haziran 1937 tarihli diğer bir belge de 27 Nisan 1937 tarihli tezkereye cevap olarak Maverayı Kafkas Devlet Ticaret Mümessilliği Leninakan Şubesi tarafından Trabzon'da Ardoslu Z. Ziya'ya gönderilen mensucat numuneleri hakkında yerel konsolosluktan gelen örneğin, ilişik cevaptaki mevcut numaralar ile ihtiva eden kartelaların sevkini müteakip tüccara gönderilmiş olduğu ve ayrıca bir kartela saklanmadığının konsolosluğa bildirildiği beyan olunmuştur(TDA, 571-24759/107656-6). Bu evrak ile ticaret faaliyetlerinde bulunan kişilerin taleplerinin ve bunların neticelerinin durumları hakkında bilgi verilmiştir.

Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavirliği tarafından 11 Şubat 1939'da kaleme alınan belge de Kars'ta tüccardan Hasan oğlu Nasır'ın Erzurum'da Sovyet Ticaret Mümessilliği şubesi aleyhine açtığı dava hakkında olup, Erzurum Asliye Ticaret Mahkemesi'nden gelen 9.1.1939 tarihli ve 13 sayılı incelemenin Hukuk Müşavirliği'ne havale edilmekle tetkik olunduğunu aktarmıştır(TDA, 571-24759/107652-5). Böylece adı geçen kişinin davasının Hukuk Müşavirliği tarafından incelendiği görülmektedir. Yazının devamında da Sovyetlerle Türkiye arasındaki 16 Mart 1931 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın 13'üncü maddesindeki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Türkiye'deki Ticaret Mümessilliği, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin nam ve hesabına hareket ettiği cihetle Birlik Hükümeti Ticaret Mümessilliği veya bunun ekseninde yetkili kişiler tarafından Türkiye'de kanunlar çerçevesinde akdedilmiş bütün ticari muamelelerden dolayı mesuliyeti üstlendiğini beyan etmiş ve adı geçen anlaşmanın 12'inci maddesindeki Ticaret Mümessilliği'nin Türkiye'de yapmış olduğu hukuki muamelelerle bunların iktisadi neticelerinin Türk kanunlarına tabi olacağı ve anlaşmazlıkların Türk Mahkemelerinde değerlendirileceği yazılıdır. Buna rağmen adı geçen yazışmada söz konusu sözleşmenin Sovyet Erzurum Ticari Mümessilliği Şubesi nezdinde uygulandığı takdirde davanın Türk mahkemesinin yargı yetkisini kullanmasının gerekli olduğu aktarılmıştır. Bu çerçevede Erzurum Asliye Ticaret Hakimliği'ne cevap verilmesinin uygun olacağı görüşünde bulunulmuştur(TDA, 571-24759/107652-5).

4 Nisan 1939 tarihinde Hariciye Vekaleti'nce hazırlanan ve İstanbul Vilayeti'ne hitap eden bir belgede de İstanbul'da ihracat işleri ile meşgul olan M. Adolf Dögersis adına hareket eden Moldaviski ile Rus Sovyet Ticaret Mümessilliği arasında ihracat işlerinde gerçekleşen ihtilafın düzeltilmesi için tayin edilmiş olan avukat M. Voçino, sabık İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ ve avukat Muslahatdin Âdil'in Sovyet makamlarından bilgi istemesi Vekalet tarafından uygun görülmemiştir(TDA, 571-35594/140116-22). Bu yazışma, Türkiye sınırları dahilinde ticaret yapan diğer ülke vatandaşlarının arasındaki hukuki konuların yerel makamlarca takip ve taleplerini göstermesi bakımından önemlidir.

Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavirliği'ne gönderilen 22 Mayıs 1939 tarihli diğer bir belge de Hakkı Şeşbeş isimli tüccarın yaşadığı bir sorun nedeniyle hukuki işleyişin ne şekilde yürütülmesi gerektiği hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buna göre İzmir'de ticaretle uğraşan Hakkı Şeşbeş ile Sovyetlerin İstanbul'daki ticaret mümessilliği arasında on beş bin sandık portakal satışına dair olarak yapılan bir anlaşmadan dolayı çıkan ihtilaf, ait olduğu mahkemenin kendisini bu davayı görmeye yetkili bulmaması yüzünden verdiği ret kararı üzerine temyiz mahkemesine intikal etmiş ve temyiz mahkemesi Moskova Ticaret Odası nezdindeki hakem komisyonunun resmi bir mahiyete sahip bulunduğu takdirde davanın ancak kendi mahkememiz marifetiyle görüleceği sonucuna varmıştır. Hakkı Şeşbeş Vekalet verdiği bir dilekçede Hükümetle Sovyetler Birliği arasındaki ticaret anlaşması hükümlerine göre Türkiye'deki Sovyet Ticaret Mümessillikleri'yle tacirler arasında çıkacak herhangi bir ihtilafın Türk mahkemelerinde çözülmesi gerektiği halde ticaret mümessilliğinin diğer tüccar ve teşekküllerle yaptığı gibi kendisi ile de akit eylediği mukavelenin 14' üncü maddesindeki bir ihtilaf zuhurunda Moskova Ticaret Odası nezdindeki komisyonun vereceği hükmün korunması söylendiğinden dolayı, bu komisyonun hakemlik için gerekli niteliklerden bağımsız ve Rusya'daki rejime göre hükümet teşkilatı içinde resmi bir

mevcudiyet olduğunu ileri sürmüş, böyle bir komisyon tarafından verilecek bir hükmün mutlaka aleyhte işleyeceği ve aslında bu gibi ihtilafların yabancı hakimler tarafından halledilmesinin, hem diğer devletlerle yapılmış olan ticaret anlaşmalarımızın anlayışına aykırı bulunduğu hem de devletin hukuk egemenliğiyle bağdaşmadığına dikkati çekmiştir(TDA, 571-35451/139436-1). Böylece hem Hakkı Şeşbeş'in yaşadığı münferit sorun hem de iki ülke anlaşma hükümlerine göre hangi mahkemelerin ne şekilde yetkilendirilmesi ve bunların alacağı kararların ne derece bağlayıcı olabilecekleri belirtilmiştir.

Yeni kurulan Cumhuriyet'in en önemli sorunlarından birisi de finansman eksikliği olmuştur. Bunun giderilmesi için Sovyet Rusya ile önemli görüşmeler ve protokoller gerçekleştirilmiş ve bu yazışmalar Dışişleri Bakanlığı evraklarına da yansımıştır. Bu konuya 28 İkinci Kanun 1946 tarihli ve Dışişleri Bakanlığı Ticaret Dairesi 2. Şube Müdürlüğü tarafından Moskova Büyükelçiliği'ne gönderilen ve iki devlet arasında yapılmış olan kredi anlaşması hakkında önemli yazışmalar örnek olarak gösterilebilir. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Hükümeti arasında yapılan 21 Ocak 1934 tarihli ve 8 milyon altın dolarlık kredi hakkındaki 31 Ocak 1945 tarihli yazılarının Maliye Bakanlığı'na bildirildiği, adı geçen Bakanlığın Sovyet notası hakkındaki görüşleri alındıktan sonra Ankara'daki Sovyet Sefareti'ne gerekli cevabı verdiği görülmektedir. Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin Maliye Bakanlığı'na gönderdiği 31 Aralık 1945 tarihli bir mektupla, 8 milyonluk kredi mucibince Aralık ayında ödenen taksitin şarta bağlı olarak kabul edildiğini bildirmiştir. Bu mektuba karşılık Bakanlık Ticaret ve İktisat Dairesi Umum Müdürlüğü tarafından Sovyet Ticaret Mümessilliği'ne gönderilen cevapta, yapılan ödemenin anlaşma maddelerine uygun bulunduğu, bundan ötürü bir olumsuzluğun olmadığı ve ödeme ile hazinenin borcundan kurtulmuş bulunduğu tebliğ edilmiştir. Mevzubahis kredi meselesi hakkında Sovyet Sefareti tarafından Bakanlığın önceden gönderilmiş bulunan 9 Temmuz 1945 tarihli nota ile 4 Ağustos 1945 tarihli nota cevabı ve son zamanlarda Sovyet Ticaret Mümessilliği ile cereyan eden mevzu bahis yazışma örnekleri de ilişik olarak sunulmuştur(TDA, 571-35794/141286-76). Bu evrak Sovyet Rusya'dan alınan kredi ile ilgili Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin ne şekilde bu konuya ve yazışmalara müdahil olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Resmi Günlerde Bayrak Çekilmesine Dair Belgeler

Sovyet Ticaret Mümessillikleri ile alakalı bir diğer mesele de mümessilliklerde Sovyetler'deki resmi günlere denk gelen zamanlarda Türkiye sınırları içinde kalan kurumlarındaki bayrak çekme konusudur. Bu konu birden fazla belge ve yazışmada kendine yer bulmuştur. Örneğin 3 Mart 1942 tarihli ve Hariciye Vekâleti Hukuk Müşavirliği tarafından kaleme alınan belgede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Kars Ticaret Mümessilliği'nin, sefaret ve konsolosluklar gibi resmi günlerde bayrak çekip çekemeyecekleri, İstanbul ve Ankara şubeleri memurları için cari hukuk ve imtiyazdan faydalanıp faydalanamayacakları hakkında Kars Valiliği'nin yazısı üzerine Ticaret ve İktisat Dairesi Umum Dairesi Umum Müdürlüğü'nün 28.2.1942 tarih ve 582 sayılı çalışması ile S.S.C.B.'nin merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Ticaret Mümessilliği Sovyet Sefareti'nin tamamlayıcı bir kısmını teşkil ettiği belirtilmiştir. Bununla beraber bu hüküm mutlak olmayıp Türkiye'deki Sefaret erkanının uluslararası hukuk kaideleri gereğince faydalanmış oldukları imtiyaz ve muafiyetler ticaret mümessilliğinin bütün memurlarını kapsamamış, ancak Ankara merkezindeki ticaret mümessili ile iki muavinine bahşedildiği aktarılmıştır. İlâveten Mümessilliğin İstanbul şubesi hariç açacağı diğer şubelerin böyle bir imtiyazlarının olmadığı bundan dolayı da ticaret mümessilliğinin Kars şubesi memurlarının diploması, imtiyaz ve muafiyetlerden istifade edemeyeceklerinin açık olduğu belirtilmiştir. Ancak gerek adı geçen talimatnamenin 5'inci, gerekse Türk Bayrağı nizamnamesinin 42'inci maddesi hükümlerine uyararak Kars Mümessilliği'nin hususi yabancı şahıslara ait bina ve ticarethanelerde olduğu gibi Türk bayrağı ile birlikte tabi olduğu devletin bayrağını çekmesine bir engel olmayacağı söylenmiştir(TDA, 571-35970/142022-7). Bu suretle Sovyet Ticaret Mümessilliği Kars Şubesi'nin özel günlerde kendi ülke bayraklarını yalnız şekilde asamayacakları, ancak Türk Bayrağı Nizamnamesi çerçevesinde kendi bayraklarının Türk bayrağı ile beraber çekilmesinde herhangi bir engel olmadığı görülmektedir.

6 Mart 1942 tarihli Hariciye Vekaleti Ticaret ve Umum Dairesi tarafından kaleme alınan evrakta da mümessillik memurlarının yetkilerinin durumu ve bayrak çekme meselesi hakkında Kars'taki Sovyet Ticaret Mümessilliği memurlarının siyasi ayrıcalık ve muafiyetlerden istifade edip edemeyecekleri ve mümessilliğin bayrak çekip çekemeyeceği sorulmuştur. Bunun üzerine Hukuk Müşavirliği'ne sunulan konu adı geçen Ticaret Mümessilliği memurlarının siyasi imtiyaz ve muafiyetlerden istifade edemeyeceklerini belirtmekle yetinmiş ve bayrak çekme konusunun adı geçen dairenin yetki alanı

dahilinde bulunmadığından cevapsız bırakılmıştır. Sovyet Ticaret Mümessilliği Kars Şubesi ile memurlarının hukuki durumları bu suretle tespit edilmiş bulunmakla beraber adı geçen Vilayet ile Dahiliye Vekaleti'ne icap eden karşılığın verilmesi için ve alakası dolayısıyla konunun bu yazı ile birlikte Protokol Umum Müdürlüğü'ne gönderilmesi istenmiştir(TDA, 571-35970/142022-16).

Mümessillik çalışanlarının yetkileri ve bayrak çekme konusunu içeren diğer bir belge de 28 Mayıs 1942 tarihli Hariciye Vekâleti Protokol Umum Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği yazıdır. Bu yazı da 25 Mart 1942 tarihli tezkereye değinilerek benzer şekilde kaleme alınmıştır. Buna göre yine 8 Birinci Teşrin 1937 tarihli anlaşmaya gönderme yapılmış, anlaşmanın 10'uncu maddesi örnek gösterilerek Türkiye Ticaret Mümessilliği'nin merkezinin Ankara'da olduğu, Sovyet Büyükelçiliği'nin tamamlayıcı bir kısmı olduğu ve yalnız mümessil ile iki muavininin diplomatik imtiyaz ve muafiyetlerden faydalanabilecekleri belirtilmiştir. Aynı anlaşmanın 11'inci maddesi gereğince de Mümessilliğin Ankara'daki merkezi ile İstanbul şubesine *hariç ez memleket* imtiyazı tanınmış olduğuna göre diğer bütün şubelerin ve Kars şubesinin böyle bir imtiyazının olmadığı, bundan dolayı da adı geçen şube memurlarının diplomatik hiçbir imtiyaz ve muafiyete sahip olamayacağı açıklanmıştır. Şubenin bayrak çekip çekemeyeceği meselesi hakkında ise Hariciye Nezareti tarafından bu hususta düzenlenmiş olan talimatname gereğince bayrak çekme yetkisinin ancak Elçilik ve Konsolosluklara tanındığı, bu sebeple de Kars Şubesi'nin bayrak çekmesine müsaade edilemeyeceği beyan edilmiştir. Ancak belirtilen talimatnamenin 5'inci maddesi ve Türk Bayrağı Nizamnamesi'nin 42'inci maddesi hükümlerine göre Türk bayrağı ile birlikte Sovyet bayrağı çekilmesine bir engel olmadığı da aktarılmıştır(TDA, 571-35970/142022-14). Bu suretle bayrak çekme konusunun Türk bayrağı ile beraber uygulandığında herhangi bir sakıncası olmadığı belirtilmiş, ayrıca mümessillik personellerinin Ankara ve İstanbul'dakiler hariç diplomatik ayrıcalığı olmadıkları tekrarlanmıştır.

Bayrak çekme konusundaki başka bir yazışmada da bayrak talimatnamelerinin açık olduğu ve 27 Kasım 1950 tarihli belgede de bayrak çekme yetkilerinin elçiliklerle konsolosluklara tanınmış bulunduğundan sözü geçen şubenin böyle bir imtiyazının olmadığı açıklanmıştır(TDA, 571-35970/142022-27). Burada sözü geçen şube Kars Ticaret Mümessilliği'dir. Belgenin devamında konu daha detaylandırılarak aynı talimatnamenin 5'inci maddesi ile Türk Bayrağı Nizamnamesi'nin 42'inci maddesi hükümlerine göre müessesenin Sovyet bayrağı ile birlikte Türk bayrağını da çekmesinde bir sorun olmayacağı belirtilmiştir. Bundan dolayı Sovyet Rusya Kars Ticaret Mümessilliği'nin Sovyet Milli Bayramı münasebetiyle her iki bayrağı birden kullanmasının gerekli olduğu ve aksi halde hiçbir bayrak çekemeyeceği söylenmiştir(TDA, 571-35970/142022-27).

Ticari Mümessillikler ve Ülke Güvenliği Hakkındaki Belgeler

Mümessilliklerin Türkiye Cumhuriyeti makamlarını ilgilendiren bir diğer konusu da ülke güvenliği ile alakalı gelişmeler olmuştur. Bunun nedenlerinden birisi de Komintern'in yıllarca Türkiye ve diğer ülkelerde komünistlere yardım yapması etrafında şekillenmiştir. Komintern üyeleri bu girişimleri için yetkili temsilcilik ve ticaret temsilciliği kadrolarında kendilerine yer bulmak ve bu suretle de birtakım diplomatik dokunulmazlıklardan faydalanmaya çalışmışlardır. (Fatullayev, 2022: 39). Ancak elimizdeki belgelerdeki Türkiye Cumhuriyeti güvenlik mensuplarının yapmış oldukları yazışmalarda bu girişimlerden haberdar oldukları ve ayrıca temsilcilik personellerinin diplomatik durumları hakkında da çeşitli yazışmalar yaptıkları görülmektedir. Belgelerdeki bir diğer önemli nokta da Kars'taki Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin Türkiye aleyhine birtakım faaliyetlerde bulunduğu iddialarıdır. Buna göre 16 Mart 1938 tarihli ve Hariciye Vekaleti Ticaret ve İktisat Müdürlüğü tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen evrakta İstihbarat Şubesi ifadesi ile alınan 1 Mart 1938 tarihli ve 56028 sayılı tezkerelerinde Sovyetlerin Kars Vilayetinde kapanan konsoloslukları yerine bir ticaret mümessilliği ikame etmek niyetinde olduklarının, Dahiliye Vekaleti'nin bu konudaki yazısından anlaşılmasına binaen bu niyetin gerçekleşmesine meydan verilmemesi istenmiştir(TDA, 571-35451/139430-65).

Bu konuda Dışişleri Bakanlığı tarafından kaleme alınan bir muhtıradan da İçişleri Bakanlığı Emniyet Umum Müdürlüğü ifadesiyle 26 Şubat 1947 tarih, 11312/1139 sayılı ve 18 Mart 1947 tarih 41233-3/4 sayılı yazılarda, Kars'taki Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin memleketimiz aleyhine faaliyette bulunduğu, adı geçen şehirdeki emniyet teşkilatı mensuplarına ve öğrencilere etki etmek suretiyle

bunlardan faydalanmaya çalıştığı bildirilmiş ve bu mümessilliğin lağvedilmesi talep edilmiştir(TDA, 571-35546/139976-60).

Benzer bir konu hakkında da 27 Mayıs 1950 tarihli Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyük Elçiliği'ne bağlı Ticaret Mümessilliği'nin Kars Şubesi hakkındaki belgede hem mümessillik şubelerinin hangi illerde bulunacağı hem de bu mümessilliklerin nasıl bir bürokratik çerçevede hizmet sağlayacağı açıklanmıştır. Buna göre Sovyet Ticaret Mümessilliği Kars Şubesi, 8 Ekim 1937 tarihli Türk-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın 15'inci maddesi ile meydana getirilmiştir. 31 Mart 1938'de Moskova'da yapılan mektuplaşmalarla bu madde değiştirilmiş ve Sovyet Ticaret Mümessilliği şubeleri yalnız İstanbul ve Kars'a özel kılınmıştır. 10'uncu madde ile yalnız Ticaret Mümessili ve iki muavinine diplomatik imtiyazlar tanınmıştır. Kars Şubesi ise bir müdür ve muavinden ibaret olup bu imtiyazlara sahip değildir. Adı geçen anlaşmada ticaret mümessilliklerine ait hükümler arasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne de Sovyet Rusya içinde ticaret mümessilliği, ataşeliği veya bunlara benzeyen memurluklar oluşturulması haklarının karşılıklı olmalarını sağlayan kararlar mevcuttur. Görevleri sadece ticaret işleri ile sınırlı olan bu mümessilliklerle Konsolosluklar ayrı ayrı hükümlere tabi tutulmuştur. Sovyetlerin İstanbul'daki Başkonsolosluğuna karşılık Türkiye için de Batum şehrinde aynı hak tanınmıştır(TDA, 571-35797/141090-7). Devamında ticaret mümessilliklerinin faaliyet dışı alanlardaki uygulamaları hakkında bir kısım bulunmaktadır. Burada da doğudaki askeri ve mülki makamlarımız Sovyet Ticaret Mümessilliği Kars Şubesi'nin yetki sınırlarını aşan gizli faaliyetlerinden dolayı şikayette bulunmuşlar, ayrıca şubenin resmen temas edebileceği makamlarımızın tayin ve tespiti istenilmiştir. Bu hususta anlaşmada açıklık olmadığı gibi öncelikli görevleri ticaretle uğraşmak olan bu mümessilliklerin tüccar birlikleri, borsa müdürlükleri gibi şahsi ve resmi yerli makamlarla teması zorunlu görülmüştür. Bu gibi temaslara engel olmak için anlaşmada bir tutanak mevcut olmadığından tek çare, gerçekleşmesine mecbur bulunulan adı geçen anlaşma feshedilmediği müddetçe ilgili teşkilatların bu şubenin faaliyetlerini göz önünden ayırmaması ve zararsız halde bulundurmaya üzere alınmış tertip ve tedbirlerin sürdürülmesi istenmiştir(TDA, 571-35797/141090-7).

Güvenlik ile alakalı bir diğer örnek de 26 Aralık 1952 tarihli ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığı'na verdiği bir cevapta Sovyet Ticaret Mümessilliğinin zararlı faaliyetlerinden ötürü kapatılması hakkında olan ve Kars Valiliği'nden alınan 11 Aralık 1952 tarihli ve 738/2765 sayılı yazıdır. Yapılan araştırma ile söz konusu mümessillik, halen yürürlükte bulunan, 8 Ekim 1937 tarihli Türk-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın 15'inci maddesi hükümlerine uygun olarak oluşturulmuştur. Bu itibarla kapatılmasının ancak anlaşmanın feshi ile mümkün olabileceği, bunun da o günkü siyasi şartlar göz önüne alındığında değerlendirilemeyeceği bildirilmiştir.(TDA, 571-35797/141090-10). Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da uluslararası anlaşmaların kişiler ve kurumlar üzerindeki hareket ve tasarruf kabiliyetine olan etkileridir.

Mümessillik Kurumu ve Çalışanlarının Adli Olayları ile Alakalı Belgeler

Sovyet Ticaret Mümessilliği memurlarının yaşadığı birtakım adli olaylar da belgelerde kendine yer bulmuştur. Bu çerçevede Hariciye Vekaleti'nin 4 Teşrinievvel 1932'de hazırladığı ve Dahiliye Vekaleti'ne hitap ettiği yazıda bir mümessillik çalışanının yaşadığı durum aktarılmıştır. Buna göre Ticaret Mümessilliği memurlarından M. Ribolovski, Ağustos'un altıncı günü Büyükdere'deki Sefaret binasından çıkarken iki sivil memur tarafından kendilerini polis merkezine kadar takip etmesi istenmiştir. Polis komiserinin huzurunda M. Ribolovski bu hareketi protesto etmiştir. Sonrasında M. Ribolovski'nin tevkifini öğrenen İstanbul General Konsolosu M. Tsviling, Vali Muavini'ni ziyaret etmiş, Emniyet'in bu tutumunu protesto etmiştir. Bunun üzerine M. Ribolovski tahliye edilmiştir(TDA, 571-35554/139937-1). Bu evrak mümessillik memurlarından bazılarının takibata uğramakla beraber elçilik yetkililerinin bu durum karşısındaki tutumlarını göstermesi açısından önemlidir.

Belgeler arasındaki başka bir önemli husus da ticari müesseselerin ve yerel makamların anlaşma ve kurallara uyup uymadığıdır. Örneğin 14 Nisan 1939 tarihli ve Hariciye Vekaleti İkinci Daire Reisliği Şubesi tarafından hazırlanan belgede Sovyet Sefareti'nin Hariciye Vekaleti'ne müracaat ile Kars'ta bulunan Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin işlemleri esnasında yerel polis tarafından rahatsız edildiği ve yapacağı ticari işlemlerin ancak Kars'ta bulunan bir ticari birlik kurumu vasıtasıyla gerçekleştirilebileceği ve bunun haricinde hiçbir kurum veya şahıs ile alışveriş yapamayacağı polis tarafından kendisine ihtar edilmiştir. Ancak anılan birliğin yalnız hayvan alım satımıyla meşgul olduğu

ifade edilerek mümessilliğin bundan böyle daha serbestçe çalışmalarına devam edebilmesi için gerekli olan tedbirlerin alınması ve kolaylaştırılması gerektiği de bildirilmiştir(TDA, 571-35546/139976-48).

27 Aralık 1947 tarihli Dışişleri Bakanlığı'ndan Maliye Bakanlığı'na giden belgede de bir icra memurunun zimmetine para geçirmesi konusu yer almıştır. Buna göre Erzurum'da bir icra memurunun zimmetine geçirdiği Zakgostorg Sovyet ticaret şirketine ait 40.500 liranın geri ödenmesine Hükümet tarafından karar verilerek, bu durum Bakanlığa davet edilen Sovyet Maslahatgüzarına bildirilmiş ve Zakgostorg şirketine nerede ve ne suretle ödeme yapılabileceği konusu sorulmuştur. Maslahatgüzar alınan kararı hükümetine ulaştıracağını ifade ederek teşekkür etmiş ve Zakgostorg şirketi kaldırıldıktan sonra işlemlerin Sovyet Harici Ticaret Mümessilliği'ne devredilmiş olduğunu, paranın da Başbakanlık Yüksek Makamına hitaben takdim ettiği 30 Aralık 1946 gün ve 146 sayılı dilek yazısıyla esasen bu konudaki talebi yapmış olan mümessillğe ödenmesinin doğru olacağını söylemiştir. Söz konusu meblağın ödemesinin mümessillik adına mı yoksa Sovyet Harici Ticaret Mümessili Serguei Sergueev adına mı yapılacağı konusundaki soruya karşılık olarak da Sovyet Maslahatgüzarı, ödemenin Mümessil Serguei Sergueev adına yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir(TDA, 571-35794/141279-5).

16 Kasım 1950 tarihli Dışişleri Bakanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir başka belgede de Sovyet Sefareti'nin Bakanlığa müracaatıyla 26 Ekim 1950 akşamı Kars'taki Sovyet Ticaret Mümessilliği binasına dışarıdan taş atılarak ikinci kat pencerelerinden birinin camının kırıldığı bildirilmiştir. Bu hususta yapılacak tahkikat neticesinin de Bakanlığa acilen bildirilmesi istenmiştir(TDA, 571-35743/141135-141). Bu çerçevede mümessillikleri ilgilendiren adli konuların da aydınlatılması için girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Aynı olay hakkındaki 16 Aralık 1950 tarihli bir diğer belgede de Kars'taki Sovyet Ticaret Mümessilliği binasına atılan taş hadisesinden dolayı vilayete yazıyla müracaat edildiği, ancak bu konuda Sovyet Sefareti'ne bir cevap verilmeden önce bu müracaata nasıl cevap verilmesi gerektiği konusunda Bakanlığın aydınlatılması talep edilmiştir(TDA, 571-35743/141135-137).

SONUÇ

Türk Diplomatik Arşivi'nde bulunan tutanak ve belgeler Türkiye'de faaliyet gösteren Sovyet Ticaret Mümessillikleri hakkında mümessilliklerin idari yapıları ve işleyişi ile ilgili çeşitli bilgiler sunmaktadır. Bu çerçevede incelenen belgelerde mümessilliklerin kuruluşları ve organizasyon yapılarından bahsedilmiştir. Faaliyete geçmesi planlanan şehirlerden hangilerinin uygun olacağı ve bunların hangilerinde iki ülke için de faydalı olabilecekleri konusundaki yazışmalar belgelere yansımıştır. Kurulacak mümessilliklerin bina seçimlerinde etkin olan faktörlerden ve bu kurum ve binaların vergi mevzuatı açısından bağlayıcılıkları da belgelerde görülmektedir. Bu mümessilliklerde çalışan ya da çalışacak memurların ve aile bireylerinin statü, yetki ve kimlik konularından da bahsedilmiştir. Ayrıca mümessillik organizasyonlarının kurulmasındaki ilk teşebbüslerden ve bu girişimlerin Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki yansımalarından örnekler de sunulmuştur. Belgelerde Sovyet Rusya ve Türkiye arasında ticarete konu olan ürün kalemleri hakkında da bilgiler verildiği görülmektedir. İki ülkenin resmi günlerinde mümessillik binalarında yapılacak değişikliklerin yanı sıra mümessilliklerin ülke emniyeti bakımından yaratabileceği çeşitli konulardaki tehdit, tedbir ve teşebbüsler de belgelerde yer almıştır. İlaveten belgelere Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yaşamış olduğu birtakım finansal sıkıntılar da yansımış, bu konu çerçevesinde girişilen teşebbüslerden de bahsedilmekle beraber bu durumun mümessillikler ve Türkiye Cumhuriyeti makamları nezdindeki durumu aktarılmıştır. Mümessillikleri ilgilendiren birtakım adli konuların da yer aldığı belgeler Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihi konusunda önemli bir külliyat olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Türk Diplomatik Arşivi

TDA, 571-34802/137232-12.

TDA, 571-35451/139430-61.

TDA, 571-35451/139430-43.

TDA, 571-35451/139430-38.

TDA, 571-34802/137232-11.
TDA, 571-34802/137232-10.
TDA, 571-36007/142277-26.
TDA, 571-35451/139430-49.
TDA, 571-35308/138826-2.
TDA, 571-35556/139858-5.
TDA, 571-35451/139430-65.
TDA, 571-35451/139430-64.
TDA, 571-35451/139430-63.
TDA, 571-35451/139430-36.
TDA, 571-35554/139939-1.
TDA, 571-35554/139939-4.
TDA, 571-35554/19939-3.
TDA, 571-35521/139759/70.
TDA, 571-35451/139430-64.
TDA, 571-35655/140588-164.
TDA, 571-35655/140588-65.
TDA, 571-35546/139970-1.
TDA, 571-34836/137531-25.
TDA, 571-35546/139961-4.
TDA, 571-35546/139961-5.
TDA, 571-35970/142022-37.
TDA, 571-35970/142022-9.
TDA, 571-35970/142022-10.
TDA, 571-24759/107654-3.
TDA, 571-24759/107654-1.
TDA, 571-35451/139430-64.
TDA, 571-35794/141282-8.
TDA, 571-34801/137223-1.
TDA, 571-34802/137232-11.
TDA, 571-24759/107656-6.
TDA, 571-24759/107652-5.
TDA, 571-35594/140116-22.
TDA, 571-35451/139436-1.

TDA, 571-35794/141286-76.
TDA, 571-35794/141286-79.
TDA, 571-35794/141286-23.
TDA, 571-35451/139430-64.
TDA, 571-35970/142022-7.
TDA, 571-35970/142022-16.
TDA, 571-35970/142022-14.
TDA, 571-35970/142022-27.
TDA, 571-35797/141090-10.
TDA, 571-35554/139937-1.
TDA, 571-35546/139976-48.
TDA, 571-35794/141279-5.
TDA, 571-35743/141135-141.
TDA, 571-35743/141135-137.
TDA, 571-35451/139430-53.
TDA, 571-35451/139430-64.
TDA, 571-35451/139430-65.
TDA, 571-35546/139976-60.
TDA, 571-35797/141090-7.

Kitap, Makale ve Tezler

Aralov, S.İ. (2019). *Bir Sovyet diplomatın Türkiye anıları*, çev. Hasan Âli Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arslan, N.O. (2023). Türk belgelerine göre Sovyetler birliği kars ticaret mümessilliği, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi – CTAD*, (37), 670-671.

Bilgiç, E. (2019). *Rus arşiv kaynakları ışığında 1923-1939 arası Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.

Bilgiç, E. (2024, 18 Temmuz). Atatürk Döneminde İmzalanan Türk-Sovyet ticaret anlaşmaları. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-imzalanan-turk-sovyet-ticaret-anlasmalari/?pdf=3822>

Fatullayev, R. (2022). *Sovyet hariciyesi ve Türkiye*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi.

Korhan T. (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türk-Rus ticari ve ekonomik ilişkileri üzerine, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.24, 96.

Tezel, Y.S. (2020). *Cumhuriyet döneminin iktisadî tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.